

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

С. Б. БЕКТЕМИРОВА

**КИНОМОРФИЗМ
КОНЦЕПТІСІ**

Монография

Алматы
«Қазақ университеті»
2017

ӘОЖ 811.512.122 (035.3)
КБЖ 81.2 Каз-9
Б 40

Бастаға ағ-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың Ғылыми кеңесі
(Хаттаманы №4, 26.12.2016) және Редакциялық-баспа кеңесі ұсынған
(Хаттаманы №2, 29.12.2016 ж.)

Пікір жазғандар:
филология ғылымдарының докторы, профессор Р.А. Авақова
филология ғылымдарының докторы, профессор А.Б. Салқынбай

Бектемирова С.Б.
· Б 40 Киноморфизм концептісі: монография / С.Б. Бектемирова.
— Алматы: Қазак университеті, 2017. — 142 б.
ISBN 978-601-04-2196-7

Монографияда казак тілі біліміндегі халықтың этномәдениеттанулық деректері негізінде кинологиялық атаулардың ұлттық-танымдық табынаты, мифтік ойлау жүйесі, тілдегі көрінісі, лексикоморфиялық деректері сараланады әрі оларға тілдік тұрғыдан талдау жасалынады.
Монография студенттерге, магистранттарға, PhD докторанттарға және барша ізденуші ғалымдарға арналады.

ӘОЖ 811.512.122 (035.3)
КБЖ 81.2 Каз-9

ISBN 978-601-04-2196-7

С Бектемирова С.Б., 2017
С Әр-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2017

Әкем Әбуыртықұлы Бекмұхамедтің
дүхына арнаймын.

КІРІСПЕ

Адамзат өркениеті, оның тіршілік санасы жануарлар дүниесімен тығыз байланысты. Мифологияда жануарлардың поэтикалық бейне ретінде көрінуі — қоғамның алғашқы синкреттік ойлау сатысында адам мен жануар арасына ешқашан теңдік белгісі қойылмағандығының дәлелі. Өйткені жер бетінде адамға ең жақын тіршілік иелерінің бірі — жануарлар әлемі. Әр халықтың танымына, тіршілігіне, ойлау менталитетіне қарай жануарлар бейнесінің берілуі де әркылы.

‘Ит’ семасына байланысты казак тіліндегі тілдік бірліктер мен бейнелі сөздер әр түрлі аспектіде зерттелуіне ғылым мұмкіндіктер мол. Аталған еңбекте алғаш рет киноморфизм термині ұсынылып отыр. Киноморфизм (гр. *kuon* (*кунос*) иттердің түрлері (породы) мен оларды бағу, күту + ... *морф* тікелей сөз тізбегінен ажыратылатын бірнғай түлға) мағынасында қолданылады. Зерттеуде ‘ит’ семасына байланысты туындаған тілдегі барлық бірліктер мен бейнелі сөздер жиынтығын киноморфизм деп алдық. Өйткені казак тіліндегі киноморфизмдер негізінде жасалған фразама, паремия, ономапопея, тенеу, терминдер секілді түрлі бейнелі тіркестер халықтың мифологиясымен, мәдениетімен, әдет-ғұрып, салт-дәстүрімен, психологиясымен, дүниетанымымен тығыз байланысты. Себебі адамға қатысты тұған тілдік бірліктерге сол жануардың бойына біткен ерекше қасиеттері мен қимыл-әрекеттері, түр-түсі, дене-тұлғасы, дауысы, мінез-құлқы, т.б. әсер етеді. ‘Ит’ сөзінің мағынасын ашуда біз осы жағын ескеруді жөн көрдік.

Халықтың мәдени дүниесі тіл арқылы танылатыны белгілі. Тіліміздегі кез келген сөзде белгілі бір мағына бар. Мағына әрбір сөздің «жаны» (Қ. Аханов) болса, ‘ит’ семасымен байланысты тұған бірліктердің мағынасын ашып, оларға талдау жасау кино-морфизмдердің зерттеу аясын терендете түседі.

МАЗМҮНҮ

119 Ахметжанова З.К. Принципы сопоставительного исследования казахского и русского языков: Автореф. ... дис. канд. филол. наук. – Алматы, 1989. – 46 с.

120 Дмитриев Н.К. Грамматика башкирского языка – М. – Л.: Изд-во. АН СССР, 1948. – 276 с.

121 Копыров Т. Казах тілінің теңеулер сөздігі. – Алматы, 1990. – 400 б.

122 Гусев С.С. Наука и метафора. – Л.: Изд-во, ЛГУ, 1984. – 152 с.

123 Хасанов Б.Х. Казах тілінде сөздердің метафоралық қолданылуы. – Алматы, 1966. – 206 б.

124 Мұратбаева И.С. Қазіргі қазақ және орыс тілдеріндегі метафораланған терминдердің семантикасы: Филол. ғыл. канд. ... дис. – Алматы, 2000. – 165 б.

125 Сыбанбаева А. Қазақ тіліндегі концептуалдық метафораның қызметі. – Алматы, 1999. – 130 б.

126 Қалиев Б. Өсімдік атаулары. Орысша-қазақша сөздік. – Алматы, 1993. – 102 б.

127 Бұлж М. Метафора // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 260-266.

128 Қалиев Б. Лексико-семантическая и морфологическая структура названий растений в казахском языке. – Алматы, 1996. – 168 б.

129 Выготский Л.С. Мышление и речь // Развитие высших психических функций. – М.: Изд-во Акад.пед.наук. 1960. – С. 370-382.

130 Бинарағамбетов М. Қазақ тіліндегі шеп атауларының кейбір мәселелері // Учение записи. – Қзыл-Орда, 1958. – 320 б.

131 Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М., 1986. – 590 с.

132 Ожетов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык. 1984. – 560 с.

133 Орысша-қазақша сөздік / Құрас. Махмұдов Х., Мұсабаев Ғ. – Алматы, 1978. – 575 б.

134 Қазіргі қазақ тілінің сөзжасау жүйесі. – Алматы: Ғылым, 1989. – 367 б.

135 Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Изд-во Советская энциклопедия, 1969. – 605 б.

136 Бэжон Ф. Новый органон. – М., 1955. – 210 с.

137 Звенигичева В.А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. – М., 1964. – Ч.1 – 600 с.

138 Бельский А.В. Метафорическое употребление существительных // Учен.записки Л.-МГПИИ. – М., 1954. – Т.8. – С. 279-298.

139 Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. Учебное пособие. – 5-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 296 с.

140 Карасик В. И. Введение в когнитивную лингвистику. – Кемерово, 2004.

141 Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. 3-е изд. – М.: Академический проект, 2004.

142 <http://www.dissertat.com/content/uzaykova-ua-objektivatsiya-kontserptse-dredritipatel-v-russkom-uzaykue>

143 Поповская (Лисоченко) Л.В. Лингвистический анализ художественного текста в ВУЗе. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. – 512 с.

КІРІСПЕ 3

1. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ КИНОМОРФИЗМДЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ ДЕРЕКТЕРІ 7

1.1. Кинологиялық атаулардың этномәдени табынаты 7

1.2. Кинологиялық атауларға типологиялық талдау 19

1.3. «Ит» сөмасындағы мифтік бейненің көрінісі 35

2. КИНОЛОГИЯЛЫҚ АТАУЛАРДЫҢ ЛЕКСИКОГРАФИЯЛЫҚ ДЕРЕКТЕРДЕГІ КӨРІНІСІ 51

2.1. Фраземалардағы 'ит' сөмасының коннотациялық мағынасы 51

2.2. Киноморфизмдердің мақал-мәтелдердегі көрінісі 80

2.3. Компаративті киноморфизмдер 96

2.4. Метафораланған киноморфизм терминдері 113

2-бөлім бойынша тұжырым 129

КОРҒЫТЫНДЫ 131

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі 135

Ғылыми басылым

Сауле Бектемирова Бекмухамедовна

КИНОМОРФИЗМ КОНЦЕПТІСІ

Монография

Шығарушы редакторы *А. Шүриева*
Компьютерде беттеген *Г. Шаққозова*
Мұқабасын безендірген *А. Қалиева*

ИБ № 10641

Басуға 01.02.2017 жылы қол қойылды. Пішімі 60x84 1/16.
Көлемі 8,9 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылым. Тапсырыс №966.
Тарадымы 500 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.